

In the article was made attempt of comparative analysis of self-management and management activity. Self-management signifies the possibility to be able to cope with a situation of the uncertainty. Self-management is identified as a factor of manager's successful activities and psychosocial adaptation.

Key words: management activity, personality of manager, self-management.

Отримано: 22.09.2009

УДК 159.946.3:81'23(48)

Ю.М. Крилова-Грек

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА КОНЦЕПТ «ОСОБИСТІТЬ» У ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ

У статті розкрито основні закономірності розвитку поняття «особистість» в європейських мовах у співвідношенні з соціально-психологічними факторами, їх вплив на формування і становлення поняття «особистість» в психології.

Ключові слова: особистість, обличчя, поняття, концепт, психологія особистості, філософія, людина, семантичне поле.

В статье раскрываются основные закономерности развития понятия «личность» в европейских языках в соотнесенности с социально-психологическими факторами, их влияние на формирование и становление понятия «личность» в психологии.

Ключевые слова: личность, лицо, понятие, концепт, психология личности, философия, человек, семантическое поле.

«Особистість» є найпоширенішим та суперечливим поняттям як у гуманітарних науках, так і у повсякденному житті (життєве поняття).

Багато років триває суперечка щодо критеріїв, відповідно до яких людина може вважатися особистістю. У повсякденному житті особистістю зазвичай називають людину, що досягла певних успіхів у житті та має високий соціальний статус. Але якщо пересічний громадянин звернеться до наукових джерел, то він буде вкрай здивований багатомірністю, багатогранністю та наявністю невідповідностей у підходах до тлумачення цього поняття.

Таке розмаїття викликано такими факторами як: суб'єктивність розуміння феномену особистості; використанням цього поняття різним науковими галузями (філософія, психологія, лінгвістика, екологія тощо); подібністю таких понять, як «особистість», «індивід», «індивідуальність»; різними підходами до розгляду поняття «особистість» теоретичної та практичної

психології (психокорекція особистості, психотерапія); переклад наукової літератури різних часів з різних мов.

Отже, ми вважаємо доречним дослідити розвиток та становлення наукового і життєвого поняття (концепту) «особистість» у європейських мовах. Таке дослідження надасть змогу глибше та ширше зрозуміти зазначений концепт з історичних, етимологічних, лінгвістичних позицій та процес викристалізації його у наукове поняття психології.

Перш за все, розглянемо терміни «концепт» та «поняття».

У філософському енциклопедичному словнику терміни «концепт» та «поняття» є абсолютно тотожними та взаємозамінними. В той же час в інших гуманітарних науках прослідковується тенденція до розрізнення цих понять.

Існує думка, що «концепт» є більш широким та об'ємним за змістом, ніж «поняття», та охоплює не тільки описово-класифікаційні, але й почуттєво-вольові та образно-емпіричні складові, іншими словами, концепт не тільки розуміється, але й переживається [1].

Концепт у когнітивній лінгвістиці являє собою одиницю «ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й внутрішньої мови, всієї картини світу, що знаходиться в людській психіці» [2].

У психолінгвістиці під концептом прийнято розуміти «спонтанно функціонує в пізнавальній і комунікативній діяльності індивіда базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, що підкоряється закономірностям психічного життя людини, й внаслідок цього, за низкою показників, відрізняється від понять і значень як продуктів наукового опису з позицій лінгвістичної теорії» [3].

Культурний концепт розглядається як основна культурна одиниця: «у структуру концепту входить все те, що й робить його фактом культури, – вихідна форма (етимологія); стисла до основних складових змісту...; сучасні асоціації; оцінки та ін.» [4].

Концепт у філософії й лінгвістиці розглядається як семантичне значення ім'я (знака).

З огляду на вищесказане, розглянемо термін «особистість» як концепт у декількох площинах: в історичній, лінгвістичній й поняттєво-термінологічній та з точки зору культурної традиції.

Слово «persona» (особистість) походить від давньогрецького слова-імені «perswron», що означало «личина» або «театральна маска». У той же час греки використовували інше поняття «upostasis» (іпостась), що означало індивідуальну субсистемію (subsistentia).

Слово «persona» у латинській мові стосувалося винятково осіб, які мали певний цивільно-правовий статус. Людина, як абстрактна категорія, позначалася поняттям «ius gentium» (це поняття, в основному, стосувалося рабів та осіб, які не досягли 25 літнього віку, і не мали цивільних прав).

Пізніше, у середні віки, розходження між поняттями «*persona*» і «*upostasiv*» поступово зникло, що підтверджується науковими працями філософів того часу.

Боецій визначав «*person*» як індивідуальну субстанцію розумної природи (*naturae rationabilis individua substantia*). На його думку, персоною може бути живе тіло, що має розум. У своїх роботах середньовічні філософи часто ототожнювали поняття «*persona*» з богом або ангелом, що говорить про глибоку релігійність мислення того часу (П. Абельяр, Б. Регенсбурський). Зв'язок теології й філософії, коли церква відігравала вагомую роль у політичному й громадському житті держави, – є цілком природним для періоду середньовіччя.

П. Абельяр розмірковував у своїх працях про «персону», «особистість» й «іпостась» незмінно у зв'язку з Богом, де головна роль, безумовно, належала Всевишньому. Людина зі своїм внутрішнім світом і переживаннями сама по собі не була предметом філософських досліджень.

Отже поняття «*persona*» у середні століття ототожнювалося з поняттям «*upostasiv*» і містила в собі такі ознаки:

1. Особистість – Бог;
2. Особистість – людина (як істота, що підвладна богам);
3. Особистість – актор (відгук давньогрецького «*perswron*»).

Починаючи з епохи Відродження, поняття «*persona*» набуло нових відтінків значення. В свою чергу, поява нових наукових шкіл і напрямків вплинула на відмінності у підходах до трактування поняття «особистість».

До речі, досі не існує уніфікованого визначення поняття «*persona*» («особистість») у психології. В 1961 р. Г. Олпорт наводив у якості прикладу 49 визначень цього поняття, зазначаючи власне, п'ятидесятє.

К.Г. Юнг у своїй роботі «Психологічні типи» звертав увагу на непогодженість термінологічного апарату в психології: «...досвід переконав мене, що саме в психологічних дослідженнях навіть саме скрупульозне поводження з поняттями й виразами не може бути надмірним, тому що саме в галузі психології, як ніде, прослідковується найбільша розмаїтість у визначенні понять, що нерідко є приводом для непорозумінь» [5, с. 437].

Розглянемо подальшу еволюцію терміна «*persona*» у європейських мовах, простеживши його переродження від слова-імені до слова-поняття.

Слово особистість «*persona*», починаючи із середніх віків, застосовувалось виключно у церковних і юридичних текстах, що згодом не могло не вплинути на його подальше вживання.

У процесі суспільно-історичного розвитку поняття «особистість» наповнювалося новими відтінками значень, більшість з яких були обумовлені специфікою мови.

У французькій мові – слово «*personnalite*» («особистість») з'явилося ще в епоху Ренесансу, але вживалося досить рідко. У XIII ст. від «*personne*» утворилося «*resonnage*» у значенні «цер-

ковна посада, кюре». Надалі (XV) це слово набуває нових значень: важлива особа, видатна людина.

Слово «*personnel*», що вживалося як граматичний термін у XV столітті набуває нового значення «особистий».

Наприкінці XVII століття «особистість» входить у розмовну лексику в значенні: такий, що думає тільки про свою особу, той, що любить лише себе, егоїстичний. Пізніше, у XVIII ст. термін переростає в значення «особистий», «індивідуальний».

Згодом наукові знання про особистість уточнювалися, диференціювалися окремі проблеми в її дослідженні, розглядалася біологічна й соціальна природа особистості, ступінь свободи особистості стосовно суспільства та самої себе і т.д.

У XVII столітті у французькій мові з'являється дієслово «*personnifier*» («персоніфікувати»), а в XVIII столітті іменник «*personification*» («персоніфікація»). В епоху відродження з'являється прикметник «*individual*» («індивідуальний»), а в XVIII іменник «*individualite*» («індивідуальність»).

В англійській мові – поняття «особистість» еволюціонувало подібним шляхом. У староанглійській, «*person*», вживалося, в основному, у теологічному контексті. Починаючи з XVI століття в англійській мові з'являються терміни, які характеризують внутрішні переживання людини: *dissatisfaction* (незадоволеність), *aversion* (відраза), *discomposure* (занепокоєння). У XVIII столітті широке розповсюдження одержують поняття, що описують почуття: *feeling*, *outlook*, *sentiment* та ін.

Розвиток і зміна соціально-економічних структур суспільства не могли не вплинути на психологію суспільства та змін у семантичних значеннях понять. Отже, у ході суспільно-історичного розвитку спостерігається розширення семантичного поля деяких понять, у тому числі й поняття «особистість».

Зіставляючи зміст поняття «особистість» у різних мовах, представляється можливим зробити наступний висновок: «Якщо ми поставили своєю метою з'ясувати, яке розуміння особистості стояло за французькими ідеями рівності й волі, як вони були визначені вище, ми прийдемо до результату найвищою мірою несподіваному. Ми побачимо, що це було те ж саме розуміння, яке одержало своє теоретичне формулювання в німецькій філософії, і, насамперед, у Канта» [6].

Торкаючись німецької філософії, слід зазначити, що поряд з поняттям «*person*» у неї розглядалося суміжне поняття – «індивідуальність». Для Канта «особистість» – це «воля й незалежність від механізму всієї природи». В «особистості» він бачить здатність вільного духовного самоствердження. Людина стає особистістю завдяки самосвідомості, що відрізняє її від тварин і дозволяє підкорити своє «Я» моральному закону, особистість – є носієм соціальних норм, ідеалів і культурних цінностей.

У своїх роботах Кант чітко диференціював поняття особистості й індивідуальності. Після появи кантівських робіт ця диференціація поступово стає загальноприйнятою в науковому світі.

Роботи Канта дали поштовх для розвитку низки нових наукових поглядів: протиставлення матеріального і духовного, розподіл матеріалістичних та ідеалістичних поглядів на природу особистості, «свобода волі» (Willensfreiheit).

Американські вчені перші почали виокремлювати вивчення особистості в межах окремої теорії (Г. Олпорт, Р. Кеттел, Г. Мюррей і ін.). Їхні дослідження вплинули на розвиток німецької особистісної психології (Personlichkeitspsychologie).

У 1938 році Г. Мюррей спробував розробити всебічну теорію особистості, що була названа персонологією. Головне завдання персонології – вивчення особистості як органічного й психічного цілого. Вчений вважав, що жодна окремо взята частина поведінки людини, не може бути зрозуміла без взяття до уваги особистості у повному її обсязі. Персонологія ставить своєю метою всебічне пізнання особистості, включаючи філософські, соціологічні, біологічні, історичні, медичні, юридичні, педагогічні й, звичайно ж, психологічні аспекти, які, на нашу думку, є домінуючими в питанні вивчення особистості.

У слов'янських мовах (російська, українська) слово «особистість»/»личность» як наукове поняття викристалізувалося порівняно недавно. Більше ста років тому Володимир Даль у своєму «Тлумачному словнику живої великоросійської мови» помістив слово «особистість» у підрозділ словникової статті «особа».

Особистість ж. – особа, самостійна, окрема істота; // стан особистого. Особистість його несхвальна, він негарний, як людина, як окремо взята особа. Служба з особистостями несумісна, з особистими відносинами службовців. // Особиста образа, хула, що падає прямо на особу, образа особи; натяк на людину.

В. Даль наводить у своєму словнику кореневі утворення від слова «особа», значення яких відбивають внутрішню сутність людини. Наприклад, «личина» означає не тільки накладну маску (піку, рожу, харю), але й несправжній вид людини, що прикидається. Звідси: «лицедійство» означає діяти під личиною, приймаючи на себе чужий вигляд; представляти якусь особу, на ігрищах, або бути самозванцем; ханжити, взагалі прикидатися; Лицемірити, лицемірствувати, приймати на себе личину, бути лукавим, діяти прикидаючись ким-небудь, вводити в оману своєю зовнішністю; прикидатися смиренным, ханжити; лестити. Лицемірний вчинок, – удаваний, де зло ховається під личиною добра, вада під виглядом чесноти.

До підрозділу цієї ж словникової статті «особа», поміщене інше похідне слово «Лицетворити» що, означає персоніфікувати, представляючи предмет, тварину або абстрактне поняття, як живу особу. Наприклад, у байках наділяти мовою тварину, дерево, камінь; зображувати правду у вигляді жінки з твариною.

Якщо звернутися до більш давнього джерела – Біблії, то слово особистість з'являється там усього лише один раз, у контексті «особа» [«Чи на особистість дивитесь?». 2-е Кор., 10:7]. «Особа» – досить часто використовується в книгах Старого й Нового Завіту.

Існує припущення, що біблійні значеннєві предтечі стали основою формування уявлення про квінтесенцію утворення в людині його феноменологічної сутності, що розвивається у ході історії. Сьогодні ми можемо спостерігати оборотність, що зберігається в мові, стосовно понять «особа» і «особистість» [7].

На розвиток і становлення поняття «особистість» у російській мові, безумовно, вплинули європейські мови.

У «Великому тлумачному словнику сучасної російської мови» Д.Н. Ушакова поміщені чотири визначення слова «особистість», які можна співвіднести зі значеннями цього слова англійською, французькою, німецькою, українською й латинською мовами. Цікаво зазначити, що в російській, українській, французькій і німецькій мовах слово «особистість» жіночого граматичного роду.

Ми виділяємо декілька факторів, які, на нашу думку, є головними причинами складності перекладу іноземних термінів.

Перший – отожднення життєвих і наукових понять, і навпаки. Подібна взаємодія не завжди корисна для функціонування наукових понять людинознавства, невідповідним чином відображаючи їх зміст. Це стосується таких понять, як «шок», «свідомість», «особистість», «почуття» та ін.

Переважає сила емоцій над розумом є однією із причин логічних помилок у визначенні наукових понять. Почуттєві сприйняття об'єкта або явища, що не перейшли в чітку абстракцію у вигляді поняття, функціонують у повсякденному житті у вигляді «сирої абстракції» (авт.) або життєвих понять. Іншими словами, процес формування наукового поняття можна розглядати як процес переосмислення значеннєвого навантаження «найближчих» (побутових) значень слів у подальші наукові терміни. У даному контексті, доречно послатися на А.А. Потебню, який, міркуючи про зв'язок психології й мовознавства, підкреслював, що всяка наука бере початок у спостереженнях і думках, властивих повсякденному життю; подальший її розвиток є тільки ряд перетворень первісних даних, у міру того як помічаються в них неспівпадіння [8].

На відміну від наукових, життєві поняття – це переважно імена предметів, що, у більшості випадків, включають його неясні та розпливчасті ознаки: у науковому понятті відбувається віддалення від обмеженості явища, і розкриваються його істотні сторони в їхньому взаємозв'язку [9].

Залежно від стилю й жанру тексту, одні й ті ж самі омонімічні семантичні одиниці, можуть вживатися у якості слова-імені (життєвого поняття), або слова-поняття (концепту). Якщо мова йде про текст рідною мовою, то цей нюанс звичайно зрозумілий для читача. Але, якщо ми говоримо про іншомовний текст, то, у більшості випадків, ми не маємо можливості робити власні висновки, і змушені цілком покладатися на компетентність перекладача.

Наступний фактор – некоректний переклад понять.

Переклад наукового тексту – завдання відповідальне і непросте, що потребує не тільки знання мови, але й розуміння основ науки. Якісний переклад включає не тільки роботу фахівця з мови, але й

консультацію (редагування) фахівця певної наукової галузі. Такий тандем є вельми корисним для адекватного перекладу. Шлях до істини – це ретельний, трудомісткий процес. Насіпх виконаний переклад, некоректно подані поняття та концепти нерідко ведуть до перекручування змісту, що в підсумку не йде на користь розвитку науки.

Переклад наукової літератури має специфічні складності, однією з яких є переклад понять та концептів. Частково це можна пояснити тим, що значення деяких не завжди легко пояснити навіть носію мови. Додаткові труднощі полягають у невідповідності змісту або обсягу, на перший погляд однакових понять різних мов і культур. У цьому випадку дослівний переклад неминуче приведе до помилки розуміння думки загалом.

Переклад іншомовних термінів, наприклад, німецьких «Person», «Personlichkeit», «Individualität», англійських «person», «personhood», «personality», як «особистість», породив омонімію, відсутню в текстах оригіналу. Отже, при перекладі наукової літератури відбулися зміни у семантичних відтінках значення «особистість», що вплинуло на формування його семантичного поля в слов'янських мовах (російській, українській).

У побудові речень тексту задіяні культурні, етимологічні, мовні й ментальні особливості народу.

Низка іноземних термінів (особливо німецької мови) не мають повноцінних аналогів у російській і українській мовах, що, безумовно, породжує певні труднощі. Додаткові непорозуміння пояснюються, так званим, подвійним перекладом (переклад перекладу). Наприклад, книги З. Фрейда, перекладені його учнем Д. Стрейчі на англійську мову, мали деякі зміни, у тому числі й термінологічні. Пізніше англійський варіант був перекладений російською мовою. Дотепер у міжнародній психоаналітичній літературі йде полеміка про те, наскільки адекватним є російське «Его» (англійське «Его») німецькому «Ich». Якщо говорити про англійський переклад з німецького, то він не викликає сумніву:

«Его» – суб'єкт, его, що мислить особистість, моє «я» спрямованість на власне «я» (англійський словник).

«Ich» – (моє) «я», моя особистість (німецький словник).

Але російський переклад «Его» навряд чи є еквівалентом німецькому «Ich» як з лінгвістичної, так і з психологічної точки зору. Цей термін, що з'явився в науці після публікації російського перекладу, був засвоєний читачем, який не мав можливості проаналізувати його відповідність. У результаті, у психоаналізі існують два терміни для позначення того самого поняття – «Я» і «Его».

Не менший інтерес представляють варіанти перекладу англійського терміна К. Роджерса «self» як «Я» або «самість». Спираючись на визначення: self – «власна особистість, сам» (загальний словник), і «особистість, я, сам, его» (медичний словник), вони є яскравою ілюстрацією непогодженості понятійного апарату в психології – frustra fit plura, quod fieri potest pauciora.

Отже, концепт «особистість» у розглянутих вище європейських мовах включає такі основні віхи становлення:

1. Особистість, як людина зі своїм внутрішнім світом, фізичними й психічними особливостями;
2. Особистість як відома особа, діяч;
3. Особистість як юридична особа.

Спільне в змісті концепту «особистість» у європейських мовах, на нашу думку, обумовлено трьома факторами: перший спільність використання термінів грецької і латинської мови у науках, другий – подібність змісту поняття «особистість» у теології й третє – мобільність наукового знання (обмін науковими знаннями й ідеями, шляхом перекладу наукових праць із різних мов).

Ми вважаємо, що існуючі відмінності у тлумаченні змісту поняття «особистість» обумовлені не тільки мовними відмінностями й погрішностями перекладу, але й соціально-суспільними домінантами певного часу, а також сферою науки, у рамках якої досліджується особистість.

Список використаних джерел

1. В.И. Карасик. Лингвокультурные концепты: подходы к изучению. Социоллингвистика вчера и сегодня: сб. науч. трудов, – изд. 2 доп./ РАН ИНИОН. Центр гуманитарных научно-информационных исследований. – М., 2007. – 212 с.
2. Кубрякова Е.С. Концепт //Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрат Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996. – С. 90-93.
3. Залевская А.А. Психоллингвистический подход к проблеме концепта// Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 36-44, С. 39.
4. Арутюнова Н. Д. Введение//Логический анализ языка. Ментальные действия. – М., 1993. – С. 3
5. Юнг К.Г. Психологические типы. – Минск: Харвест, 2003. – 528 с.
6. Новгородцев П. И. Введение в философию права. Кризис современного правосознания. – Серия «Мир культуры, истории и философии». – СПб.: Издательство «Лань», Санкт-Петербургский университет МВД России, 2000. – 352 с.
7. Мухина В. Феноменологическая сущность мифов и реальный личности. Мифы и чаяния о личности // Развитие личности. – № 3. – 2005.– С. 11–30.
8. Потемня А.А. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993 – 192 с.
9. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2000.– 720 с., С. 329.

This article covers the main regularities of the evolution of the concept «person» in European languages and the impact of economic and social-psychological factors on it.

Key words: person, personality, notion, concept, philosophy, human, psychology of personality, semantic field.

Отримано: 17.06.2009